

EVOLUČNÁ TEÓRIA POZNANIA A PROBLÉM APRIÓRNYCH ZÁKLADOV POZNANIA

DUŠAN GÁLIK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

GÁLIK, D.: Evolutionary Theory of Knowledge and the Apriori Grounds of Knowledge.
FILOZOFIA 50, 1995, No 7, p. 353

The aim of the paper is to show the way of resolving the problem of apriori in so called evolutionary epistemology, especially in its „scientific“ version. The author focuses his attention upon the distinction between Kant's concept of apriori and that of evolutionary epistemology, and comes to the conclusion that despite its putting in a claim to having solved and overcome Kant's problems of apriori and transcendental idealism as problems of contemporary evolutionary biology, the evolutionary epistemology rather solves, under the same label, another problems.

Evolučná teória poznania predstavuje pokus novým spôsobom nastoliť a riešiť viaceré základné problémy teórie poznania. Jedným z týchto problémov je aj problém, ktorý je azda taký starý ako teória poznania samotná; je to otázka, ako individuum získava poznanie, aké procesy sú základom vzniku a usporadúvania jeho skúsenosti. V hľadaní adekvátneho riešenia tohto problému sa európska teória poznania vlastne už od svojho vzniku rozčlenila na dva hlavné prúdy: empirizmus, podľa ktorého všetko poznanie pochádza zo zmyslov, kládol potom vo vede dôraz na pozorovanie a experiment s uprednostňovaním induktívnych myšlienkových postupov, a racionalizmus, predstaviteľia ktorého kládli dôraz na rozumovú skúsenosť a vo vede uprednostňovali deduktívny spôsob budovania a rozvíjania teórií. Jedným z cieľov, ktoré si kladie evolučná teória poznania, je prekonanie tejto dichotómie medzi empirizmom a racionalizmom. Riešenie, ktoré evolučná teória poznania navrhuje, spočíva v pokuse o svojrázne nadviazanie na Kantovo učenie o apriórnych formách nazerania a apriórnom pôvode kategórií a o jeho prekonanie.

Kantovo učenie o apriórnych základoch poznania. Immanuel Kant sa vo svojom diele taktiež pokúša prekonať dichotómiu medzi racionalizmom a empirizmom, snaží sa odstrániť nedôslednosti, do ktorých sa nutne dostáva každá krajnosť. Podľa Kanta „vôbec nemožno pochybovať o tom, že celé naše poznanie sa začína skúsenosťou“ ([4], 57), čím akoby sa prikláňal k empirizmu, no vzápätí dodáva, že „to ešte neznamená, že celé pramení zo skúsenosti“ ([4], 57). Okrem skúsenosti samotnej existujú ešte formy nazerania, ktoré sú od skúsenosti nezávislé, predchádzajú každú skúsenosť, sú apriórne. Apriórne nie je poznanie samo osebe, ale len formy nazerania, ktorých úlohou je triedenie poznania a jeho usporadúvanie do súdov. Apriórny charakter nazeracích foriem nie je zaťažovaný žiadnou zmyslovou skúsenosťou, teda ničím, čo má veľmi nestály a len pravdepodobnostný charakter, a tak zabezpečuje to, o čo v poznaní ide predovšetkým a čo sa snažili nájsť všetci filozofi – totiž všeobecnosť, nevyhnutnosť a pravdivosť poznania. Apriórnyimi formami nazerania, ktoré usporadúvajú skúsenosť, sú podľa

Kanta priestor, čas a dvanásť základných logických (filozofických) kategórií, ktoré uvádza vo svojej tabuľke kategórií ([4], 112).

Kantova koncepcia apriórnych nazeracích foriem je logická, založená na logických a filozofických argumentoch. Kant sa nepýta, odkiaľ tieto nazeracie formy pochádzajú, netvrdí ani, že ide o určitú formu vrodeneho poznania (vrodenej myšlienok či kategórií). Kant hľadá logickú nevyhnutnosť súdov poznania, tých súdov, ktoré už obsahujú zmyslovú skúsenosť. Na to, aby túto logickú nevyhnutnosť našiel, musí abstrahovať od celého obsahu poznania a nájsť čisté logické formy, ktoré skúsenosť do nevyhnutných súdov usporadúvajú.

Kantovo učenie o apriórnych nazeracích formách sa stalo predmetom diskusie tak v dielach jeho nasledovníkov, ako aj kritikov. Do tejto diskusie vstupuje aj evolučná teória poznania s pokusom o novú interpretáciu problému apriórnych základov poznania vo svetle evolučných súvislostí.

Problém apriórnych základov poznania v evolučnej teórii poznania. Evolučná interpretácia kantovského problému apriórnych základov poznania je nielen jedným z kľúčových momentov evolučnej teórie poznania, ale tvorí priamo východisko pre vznik evolučnej teórie poznania. Stačí spomenúť evolučné kantovstvo Herberta Spencera, ku ktorému sa obracajú viacerí predstavitelia evolučnej teórie poznania, pravda, až po sformovaní evolučnej teórie poznania ako určitého relatívne samostatného a vyhraneného smeru skúmania, ktorý hľadá svojich duchovných otcov. Pre samotnú evolučnú teóriu poznania je oveľa dôležitejšia skutočnosť, že vôbec prvá práca, ktorá sa považuje za bezprostredný podnet pre vznik evolučnej teórie poznania a ktorá obsahuje hlavné tézy evolučnej teórie poznania, sa zaoberá interpretáciou kantovského problému apriórnych základov poznania z pozícií biologickej teórie evolúcie. Touto prácou je článok Konrada Lorenza *Kants Lehre vom Apriorischen im Lichte gegenwärtiger Biologie (Kantovo učenie o apriórnom vo svetle súčasnej biológie)*, ktorý bol po prvýkrát publikovaný v roku 1941 v časopise **Blätter für Deutsche Philosophie** a neskôr, v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, v čase formovania evolučnej teórie poznania, bol opäť viackrát publikovaný v zborníkoch venovaných základným myšlienkam evolučnej teórie poznania (napríklad anglický preklad vyšiel v roku 1982 v zborníku *Learning, Development, and Culture: Essays in Evolutionary Epistemology*). Nie je bez zaujímavosti, že tento článok Lorenz napísal počas svojho pôsobenia na univerzite v Königsbergu, dokonca na tej istej katedre, na ktorej svojho času pôsobil aj Kant ([5], 18), hoci už v tom čase mal sformované základné myšlienky neskoršej evolučnej teórie poznania. Lorenz sám hovorí, že pôvodne sa domnieval, že medzi evolučnou teóriou poznania v tej forme, akú vytvoril ešte pred pôsobením v Königsbergu, a medzi Kantovým transcendentálnym idealizmom nie sú žiadne protirečenia. Až v diskusiách s novokantovcami si uvedomil nedostatočnosť svojich argumentov a priznáva aj „zahanbujúcu neznalosť Majstrovej filozofie“ ([5], 18); evolučnú teóriu poznania sformoval ako kritiku kantovskej teórie poznania, aj keď sám tento program nenaplnil a obmedzil sa len na „lapidárne protipostavenie evolučnej teórie poznania a kantovskej teórie poznania“ ([5], 18).

Evolučná teória poznania podľa Lorenza poskytuje riešenie problému, ktorý Kant nastolil v jedenástom paragrafe svojich *Prolegomen*: „...schopnosť apriórneho nazerania sa však netýka látky javu, t. j. jeho pocitovej zložky, lebo tá je empirická, ale len jeho formy: priestoru a času. Keby niekto pochyboval o tom, že obe tieto danosti vôbec nie sú určeniami vecí osebe, ale len určeniami vynárajúcimi sa pri vzťahu týchto vecí k zmyslovosti, rád by som vedel, ako možno zistiť apriórne, a teda pred akýmkoľvek oboznámením sa s vecami, t. j. prv, než sú nám dané, podmienky, v ktorých sme schopní ich nazerať, totiž že nám musia byť dané v priestore

a čase. Ihneď to však pochopíme, ak obe považujeme len za formálne podmienky našej zmyslovosti a predmety len za javy, lebo potom si možno formu javu, t. j. čistý názor, predstaviť ako prameniacy z nás, t. j. daný nám apriórne“ ([3], 447-448). Riešenie, ktoré evolučná teória poznania predkladá, spočíva v prekonaní Kantovho transcendentálneho idealizmu, podľa ktorého je absolútna platnosť apriórnych nazeracích foriem a kategórií, určujúcich a umožňujúcich všetku skúsenosť, nezávislá od zákonov prírody, zákonov reálneho sveta, ktorý leží za javmi, nepochádza z týchto zákonov. Vec osebe (reálny svet) je podľa Kanta principiálne nepoznateľná, pretože forma jej prejavu je determinovaná čisto ideálnymi formami a kategóriami nazerania, takže jav nemá žiadny vzťah k podstate. To je podľa Lorenza Kantov „transcendentálny“ alebo „kritický“ idealizmus ([6], s. 121). Prekonanie tohto transcendentálneho idealizmu potom vychádza z tézy, podľa ktorej je poznanie, jeho zákony, výsledkom evolúcie, rovnako ako ostatná príroda. Táto téza sa opiera o poznanie, že ľudský rozum s kategóriami a formami nazerania je produktom ľudského mozgu, teda niečoho, čo pôvodne evolucionizovalo v určitom príčinnom vzťahu so zákonmi prírody. Na základe tohto poznania potom biológovia môžu Kantovi klásť otázky: „Neboli by zákony rozumu, nevyhnutné pre apriórne myslenie, celkom odlišné, ak by podliehali celkom inému procesu vznikania a ak by sme následne boli vybavení celkom odlišným druhom ústrednej nervovej sústavy? Je vôbec možné, aby zákony nášho poznávacieho ustrojenia neboli prepojené so zákonmi vonkajšieho sveta? Môže mať orgán, ktorý evolucionizoval v procese nepretržitého vzájomného pôsobenia so zákonmi prírody, taký malý vplyv, že teória prejavu môže byť vytvorená nezávisle od existencie veci osebe, akoby tieto veci boli od seba úplne nezávislé?“ ([6], 122). Prekonanie transcendentálneho idealizmu ako prekonanie dualizmu veci osebe a jej prejavu je spojené so zmenou, redefiníciou pojmu a priori. V koncepcii evolučnej teórie poznania a priori už neznamená len čisté ideálne formy nazerania, ale vytvorenie príslušných orgánov, ktoré určitý spôsob nazerania, určitý spôsob získavania skúsenosti (poznania) umožňujú. Tieto orgány sú výsledkom procesu evolúcie daného biologického druhu a ako také sú aposteriórne (sú do určitej miery výsledkom skúsenosti daného druhu). Individuum, ktoré je príslušníkom daného druhu, však prichádza na svet už s hotovými, fungujúcimi orgánmi, ktoré tak predchádzajú každú jeho skúsenosť, určujú ju, umožňujú a zároveň ohraničujú. Ako také sú tieto orgány a spôsob ich fungovania apriórne. Podľa Lorenza „táto koncepcia a priori znamená deštrukciu tohto pojmu: niečo, čo evolucionizovalo v evolučnej adaptácii na zákony vonkajšieho prírodného sveta, v určitom zmysle evolucionizovalo a posteriori, aj keď spôsobom, ktorý je odlišný od abstrakcie alebo dedukcie z predchádzajúcej skúsenosti... Ak apriórny aparát možnej skúsenosti so všetkými svojimi formami nazerania a kategóriami nie je niečo nemenne determinované faktormi, ktoré sú prírode cudzie, ale skôr niečo, čo odzrkadľuje prírodné zákony, podľa ktorých evolucionizovalo v tesnom vzájomnom pôsobení, potom sa hranice transcendentálneho začínajú rúcať... Podľa nášho názoru skutočný vzťah medzi vecou osebe a špecifickou formou jej prejavu je determinovaný faktom, že forma prejavu sa vyvinula ako adaptácia na zákony veci osebe vo vzájomnom pôsobení s týmito ustavične prítomnými zákonmi počas evolučnej histórie ľudstva... Táto adaptácia vybavila naše myslenie takou vnútornou štrukturalizáciou, ktorá v pozoruhodnej miere zodpovedá realite vonkajšieho sveta“ ([6], 122-124). „A priori, ktoré determinuje formy prejavu reálnych vecí nášho sveta, je, stručne povedané, orgánom alebo, presnejšie, fungovaním orgánu... Naše kategórie a formy vnímania, fixované pred individuálnou skúsenosťou, sú adaptované na vonkajší svet presne preto, prečo je kopyto koňa adaptované na povrch stepi už pred tým, než sa kôň narodí, a plutva ryby je adaptovaná na vodu už pred tým, než sa ryba vyliahne“ ([6], 124-125).

Tieto Lorenzove myšlienky sa stali východiskom pre vznik a sformovanie evolučnej teórie poznania nielen ako pokusu o prekonanie kantovského transcendentálneho idealizmu, ale aj ako pokusu o prekonanie teórie poznania ako metafyziky (filozofie), a to bez ohľadu na to, či sa chce, alebo nechce stať vedou. Evolučná teória poznania sa tak sústreďuje na vedecké skúmanie podmienok, za ktorých je poznanie možné (prítom treba mať na pamäti špecifický spôsob, akým sa v evolučnej teórii poznania, predovšetkým v jej prírodovednom smere, chápe pojem poznania), akými procesmi, akými zákonmi sa riadi proces získavania poznania na svojich jednotlivých úrovniach, ako a čím sa završuje a overuje.

K podobnému názoru ako Lorenz, resp. ako väčšina predstaviteľov prírodovedného smeru evolučnej teórie poznania, dospieva, hoci na základe odlišného prístupu, aj K. R. Popper vo svojej koncepcii evolučnej teórie poznania. Popper pri hľadaní podmienok, za ktorých je poznanie možné, pri skúmaní vlastného procesu poznania nevychádza z vedeckého (biologického) prehodnotenia Kantovho transcendentálneho idealizmu, ale z kritického prehodnotenia empirizmu a jeho jadra – indukcionizmu (názor empiristov, že všetko poznanie pochádza zo zmyslov, že pred zmyslovým poznaním je ľudská myseľ „tabula rasa“, nazýva „kýblovou filozofiou“), pričom sa opiera o vlastnú koncepciu tzv. kritického racionalizmu, ktorý je vybudovaný na deduktívnom spôsobe uvažovania s pokusom, hoci nie dôsledne uskutočneným (pozri napr. [1], 160; [2], 273; [8], 138), o potlačenie akýchkoľvek induktívnych postupov.

Podľa Poppera „poznanie nikdy nezačína z ničoho“ ([7], 71), vždy nadväzuje na už získané poznanie. „Poznanie vo svojich rôznych subjektívnych formách je dispozičné a expektačné poznanie. Pozostáva z dispoziícií organizmov a tieto dispoziície sú najdôležitejšími aspektami organizácie organizmu“ ([7], 71). Na základe svojich poznatkov, ale zrejme i pod vplyvom biológie (biologickej teórie evolúcie) sformuloval Popper „fundamentálnu teorému“: „Všetko získané poznanie, všetko učenie, pozostáva z modifikácie (možno z odmietnutia) niektorej formy poznania alebo dispoziície, ktorá tu bola skôr, a v konečnom dôsledku z vrodenej dispoziície“ ([7], 71). Z tejto teorémy vyplýva druhá teoréma: „Všetok rast poznania spočíva v zdokonaľovaní existujúceho poznania, ktoré sa mení v nádeji na bližšie priblíženie sa k pravde“ ([7], 71). Podľa Poppera živé organizmy získané poznanie zabudovávajú do svojej stavby a fungovania, v dôsledku čoho je potom možné povedať, že „neexistuje zmyslový orgán, v ktorom by neboli geneticky zabudované anticipačné teórie“ ([7], 72). Poznanie, ktoré sa získa počas individuálneho života organizmu, teda vždy nadväzuje na poznanie získané prostredníctvom genetickej informácie, ktorá obsahuje základné parametre stavby a fungovania organizmu v danom prostredí. Toto vrodené poznanie sa potom označuje ako apriórne, pretože predchádza každú individuálnu skúsenosť organizmu, umožňuje ju. Popperova koncepcia sa veľmi približuje k chápaniu apriórnych základov poznania v prírodovednom smere evolučnej teórie poznania, hoci sám nehovorí o „apriórnom poznaní“, ale skôr o vrodennom, zabudovanom, už existujúcom poznaní, o vrodenej dispoziácii atď. O apriórnom hovorí len v súvislosti s ľudským poznaním reálneho sveta: „Keď Kant hovoril, že náš intelekt vtlačá svoje zákony prírode, mal pravdu – až na to, že si nevšimol, ako často sa náš intelekt vo svojich pokusoch mylí: pravidelnosti, ktoré sa pokúšame vnútiť prírode, sú psychologické a priori, ale niet najmenšieho dôvodu predpokladať, že sú a priori platné, ako si to myslel Kant. Potreba vtlačať také pravidelnosti o našom prostredí je zrejme vrodená a založená na pudoch alebo inštinktoch. Jestvuje všeobecná potreba sveta, ktorý zodpovedá našim predstavám; a jestvujú mnohé špecifické potreby, napríklad potreba pravidelnej sociálnej odpovede alebo potreba učenia jazyka s pravidlami pre deskriptívne (alebo iné) výpovede“ ([7], 24). A na inom mieste (tu namiesto o a priori hovorí o vrodenej

dispozíciách): „Ako deti sa učíme dekodovať správy, ktoré nás zasahujú z prostredia. Učíme sa ich preosievať, väčšinu z nich ignorovať a vyberať z nich tie, ktoré majú pre nás biologický význam teraz alebo v budúcnosti, na ktorú sme pripravovaní v procese dospievania. Učiť sa dekodovať správy, ktoré nás zasahujú, je nesmierne zložité. Toto učenie je založené na vrodených dispozíciách. Domnievam sa, že sme vnútorne usporadúvať správy do koherentného a čiastočne pravidelného alebo usporiadaného systému: do «reality». Inými slovami, naše subjektívne poznanie reality pozostáva z dozrievajúcich vrodených dispozícií“ ([7], 63).

Rozdiely v chápaní apriórnych základov poznania medzi Kantom a evolučnou teóriou poznania. Evolučná teória poznania sa do určitej miery postuluje ako kritické prekonanie Kantovho transcendentálneho idealizmu, ktoré okrem iného spočíva vo vyriešení otázky apriórnosti poznania, apriórnych základov poznania. Vyriešenie Kantovského apriorizmu je v prípade evolučnej teórie poznania bezprostredne späté s vyriešením sporov medzi racionalizmom a empirizmom o povahe procesu poznania. Toto riešenie je bezprostredným záverom vyplývajúcim z prírodovedných skúmaní, predovšetkým z biologickej teórie evolúcie a na ňu nadväzujúcich biologických teórií a disciplín. Na prvý pohľad je to riešenie jednoduché a zdá sa, že i elegantné. Odstráni sa všetka filozofická špekulácia, ostanú len vedecké fakty a teórie. Stručne možno povedať, že toto riešenie, jeho podstata, spočíva vo vzájomnom prepojení procesov fylogenézy a ontogenézy. Každý živý organizmus prichádza na svet s určitým vybavením, s určitou stavbou tela, telesných orgánov, so spôsobmi ich fungovania, ktoré sú zakódované v genetickom fonde príslušného biologického druhu. Musíme si uvedomiť, že podľa evolučnej teórie poznania je toto usporiadanie organizmov výsledkom poznania, vyjadrením poznania vlastností okolitého prostredia, je hypotézou, presnejšie súborom hypotéz o zákonitostiach prostredia. Z hľadiska daného biologického druhu je toto poznanie aposteriórne, je výsledkom určitého evolučného procesu, ktorý je zároveň procesom získavania poznania. Z hľadiska individua, príslušníka daného druhu, je však toto poznanie apriórne, či už ide o konkrétne štruktúry, ako sú jednotlivé orgány a spôsoby ich fungovania, alebo určité vrodené formy správania, teda základné spôsoby orientácie organizmu v prostredí. Problém vrodených ideí, o ktorý sa sporili racionalisti s empiristami a ktorý sa Kant pokúsil prekonať apriórnymi formami nazerania a kategóriami umožňujúcimi a organizujúcimi každú skúsenosť, sa tak v evolučnej teórii poznania rieši vrodenými štruktúrami, dispozíciami, vrodenými spôsobmi správania a vrodenými mechanizmami učenia, s ktorými prichádza každý organizmus na svet a ktoré určujú, umožňujú a zároveň aj ohraničujú jeho poznávanie prostredia, v ktorom žije, resp. tých jeho zložiek, ktoré sú relevantné pre jeho prežitie, a tak i pre zachovanie kontinuity daného druhu. Každému organizmu je tak dopredu, teda apriórne, pred každou jeho individuálnou skúsenosťou dané, akým spôsobom bude vnímať svoje prostredie, ktoré jeho relevantné zložky bude reflektovať pri jeho zobrazovaní, odrážaní alebo, povedané popperovsky, akým spôsobom bude riešiť problémy, ktoré mu prostredie kladie (ale dalo by sa povedať i to, že je mu dané, aké problémy bude musieť riešiť), teda aké budú jeho základné reakcie na otázky kladené prostredím, jeho základné (východiskové) hypotézy pri poznávaní prostredia.

Toto riešenie však zároveň nastoľuje niekoľko otázok. Hneď prvá otázka je, či evolučná teória poznania skutočne rieši problém nastolený Kantom, ktorý je v podstate vyústením sporu medzi empirizmom a racionalizmom, alebo inak, aký problém rieši Kant (a teda novoveká či, ako sa predovšetkým v západnej filozofii hovorí, moderná filozofia, resp. moderná teória poznania), a aký problém rieši evolučná teória poznania. Predovšetkým, Kant neskúma prírod-

né, organické (biologické) podmienky či predpoklady procesu poznania, pričom pod poznaním má na mysli výlučne ľudské poznanie. Organické podmienky ľudského poznania berie ako dané, ich analýza napokon ani nie je predmetom filozofického skúmania. Kant skúma podmienky, za akých je špecificky ľudské poznanie ako proces transcendovania reálneho (materiálneho) sveta možné: a nielen to, jeho hlavnou úlohou je nájsť odpoveď na otázku, ako je možné poznanie, ktoré by bolo všeobecné a nevyhnutné, alebo, povedané inak, ako je možná veda (neempirická, čistá veda, ktorá poskytuje čisté rozumové všeobecné a nevyhnutné poznanie na rozdiel od náhodného poznania, ktoré je dané v zmyslovom vnímaní a ktoré vstupuje do empirických vied). Podľa Kanta je to možné preto, lebo pred každou skúsenosťou (zmyslovou i rozumovou) jestvujú (a teda apriórne jestvujú) *ideálne* formy nazerania a kategórie, ktoré túto skúsenosť usporadúvajú, sú základom apriórnych syntetických súdov. Kant rieši problém, ako je možné o skutočnosti pravdivo (všeobecne a nevyhnutne) vypovedať, ako je možné poznať zákony vonkajšieho sveta.

Na druhej strane evolučná teória poznania skúma predovšetkým prírodné, organické podmienky poznania, napokon samo poznanie chápe ako organický proces, totožný s procesom organickkej evolúcie. Poznanie už nie je výlučnou vlastnosťou človeka, ale je vlastné všetkým živým organizmom, rôzne jeho procesy prebiehajú aj na nižších úrovniach organizácie živých organizmov, ako je individuum. Proces poznania potom spočíva vo vytváraní štruktúr, z ktorých každá je hypotézou o vlastnostiach prostredia, je poznaním zákonitostí prostredia. Je zaujímavé, že takto široko chápaný pojem poznania, ktorý je podľa môjho názoru neadekvátny (je predsa rozdiel medzi vytváraním štruktúry na základe určitých zákonitostí a poznaním týchto zákonitostí), sama evolučná teória poznania v súvislosti s problémom apriórnych základov poznania obmedzuje na úroveň individuálneho poznania, na úroveň vnímania prostredia organizmom a konania na základe tohto vnímania, teda na úroveň správania organizmov. To potom bezprostredne súvisí s analýzou zmyslových orgánov a nervových či neurohumorálnych sústav rôznych druhov organizmov, ktoré sú základom druhovo špecifického vnímania (odrážania, vnútornej rekonštrukcie) vonkajšieho prostredia, jeho relevantných vlastností, teda druhovo špecifického poznávania prostredia. Orgány a spôsoby ich fungovania potom predstavujú apriórne poznanie, ktoré umožňuje, určuje a ohraničuje možnú skúsenosť organizmu. Tvorí organický fundament pre jestvovanie skúsenosti, materiálnu bázu, ktorá je nevyhnutná pre jestvovanie poznania vo vlastnom zmysle, pre ľudské poznanie. Jeho analýza (analýza orgánov a spôsobov ich fungovania, ich porovnávanie s činnosťou podobných orgánov iných organizmov) je veľmi dôležitá pre ozrejenie niektorých aspektov ľudského poznania, napríklad toho, prečo človek vníma svoje prostredie (reálny svet) tak, ako ho vníma. Výsledkom tohto skúmania je záver, že nejestvujú žiadne vrodené myšlienky ani apriórne ideálne formy nazerania a kategórie, ale evolučnou históriou svojho druhu vybavený organizmus, ktorý je schopný na základe danej výbavy určitým spôsobom reflektovať, zobrazovať, poznávať svoje prostredie, pričom na úrovni človeka toto vybavenie umožňuje špecifický spôsob zobrazovania prostredia, ktorý je jeho vedomým obrazom, svojou povahou transcenduje reálny svet, je vyjadrovaný v činnosti človeka, v jej materiálnych produktoch a v jazyku, kde dostáva podobu ideí. Na druhej strane však toto skúmanie nehovorí, ani nemôže hovoriť, o tom, či toto poznanie, ktoré je transcendovaním reálneho sveta, zodpovedá tomuto svetu, do akej miery a prečo mu zodpovedá. Ďalej nehovorí nič o tom, prečo vzniká a ako vzniká špecifický spôsob poznávania reálneho sveta, ktorý je poznaním jeho zákonitostí, je poznaním všeobecných a nevyhnutných vzťahov, teda nehovorí nič o vzniku vedeckého poznania a jeho vzťahu k reálnemu svetu. V tomto zmysle evolučná teória poznania nerieši Kantov problém apriórnych základov poznania, lebo sama neukazuje,

prečo je vedecké poznanie všeobecné a nevyhnutné a v čom je záruka toho, že je zobrazením zákonitostí reálneho sveta. Kantov problém a priori je problémom logickým, ktorý sa pre evolučnú teóriu poznania stáva problémom biologickým. Otázka „Ako je možné o svete pravdivo vypovedať?“ sa tak mení na otázku „Ako je vôbec možné, že sme schopní vypovedať?“. Preto sa domnievam, že evolučná teória poznania nie je kritickým prekonaním Kantovho učenia o apriórnych základoch poznania, rieši odlišný problém alebo prinajmenšom odlišný aspekt tohto problému. Jej pojem a priori tak nie je v pravom zmysle slova prekonaním Kantovho a priori, ale použitím toho istého slova na označenie iného problému.

Nové chápanie apriórnych základov poznania v evolučnej teórii poznania nie je samoúčelné, ale má slúžiť ako východisko pre prekonanie kantovského transcendentálneho idealizmu, čo má byť zároveň ďalší krok k vytvoreniu teórie poznania nie ako filozofickej, ale ako vedeckej disciplíny. Prekonanie transcendentálneho idealizmu a vytvorenie vedeckej teórie poznania potom spočíva v tzv. „hypotetickom realizme“, v uznaní existencie vonkajšieho reálneho sveta, ktorý je čiastočne (približne) poznateľný, pričom „skúšame, ako ďaleko s touto hypotézou zájdeme“ ([9], 35). Téza o hypotetickom realizme má v evolučnej teórii poznania dva dôležité aspekty. Po prvé, v nadväznosti na široké chápanie poznania v evolučnej teórii poznania je každé poznanie na každej svojej úrovni približným, hypotetickým poznaním vlastností a zákonitostí vonkajšieho reálneho sveta v hraniciach, ktoré sú vymedzené stavbou a fungovaním danej štruktúry a jej evolúciou. To zároveň znamená, že hypotetickými realistami nie sú len predstavitelia evolučnej teórie poznania, ale že hypotetickým realitom je každý subjekt poznania, teda každá živá organická štruktúra, ktorá je výsledkom procesu organickej evolúcie, teda i výsledkom, predpokladom a subjektom poznania. Každý gén je hypotézou o prostredí, teda o vonkajšom svete, o jeho relevantných vlastnostiach a zákonitostiach, každý orgán, sústava orgánov, ich stavba a fungovanie, stavba a činnosť celých organizmov, ich správanie, sú hypotézami o vlastnostiach prostredia, sú poznaním pravdelností, zákonitostí prostredia, sú vnútornou projekciou, zobrazením, vyjadrením poznania týchto zákonitostí, pravda, poznaním čiastočným, neúplným, približným, v závislosti od potrieb a možností danej štruktúry, ako aj od toho, ako sa táto štruktúra, toto poznanie osvedčilo v porovnaní s inými štruktúrami. Preto je možné povedať, že „organizmy sú hypotetickými realistami“ ([9], 88).

Druhým aspektom tézy o hypotetickom realizme je, že táto téza nie je, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, ontologicko-gnozeologickým predpokladom vedeckého skúmania organickej evolúcie ako evolúcie poznania, ale je výsledkom vedeckého výskumu evolúcie poznania na všetkých jeho úrovniach, „vyplýva z (v súčasnosti dokázaného) tvrdenia, že organizmy (vrátane človeka) poznávajú vonkajší svet na základe vnútorných hypotéz (vnútorných mechanizmov učenia), ktoré sú výsledkom skúsenosti akumulovanej počas organickej evolúcie“ ([9], 88). Ak je to skutočne tak, ak je táto téza výsledkom vedeckého skúmania, potom je Kantov transcendentálny idealizmus prekonaný a zároveň je vyriešený fundamentálny problém nielen vedeckého realizmu (problém existencie vonkajšieho sveta a možnosť jeho poznania), ale filozofie vôbec. Potom už skutočne môžeme hovoriť o teórii poznania ako o vedeckej, a nie ako filozofickej disciplíne.

Je to ale skutočne tak? Je téza o hypotetickom realizme skutočne výsledkom vedeckého skúmania? Domnievam sa, že v tomto bode sa predstavitelia evolučnej teórie poznania mýlia. Téza o existencii vonkajšieho sveta a jeho hoci len čiastočnej poznateľnosti nie je výsledkom vedeckého skúmania, ale predpokladom vedeckého skúmania, jeho filozofickým východiskom či pozadím. Každé vedecké skúmanie vychádza z predpokladu existencie vonkajšieho sveta, samo sa postuluje ako skúmanie vonkajšieho sveta. Samotný vzťah tohto skúmania, pozná-

vania vonkajšieho sveta, k tomuto svetu samotnému však nie je vedeckým problémom, nie je vedeckými prostriedkami a metódami nielen postihnuteľný, ale ani postulovateľný. To sa napokon ukazuje už v tom, že ak prijmeme ako kritérium odlíšenia vedeckých výpovedí od filozofických výpovedí ich testovateľnosť, ako to robí evolučná teória poznania, potom téza o hypotetickom realizme nie je testovateľnou výpoveďou. Omyl, do ktorého evolučná teória poznania upadá, je jedným z dôsledkov neadekvátneho pojmu poznania, vyplývajúcim predovšetkým zo stotožnenia procesov organickej evolúcie a evolúcie poznania, ako aj z nerozlišovania kvalitatívnej odlišnosti rôznych úrovní poznania, najmä medzi úrovňou živočíšneho a ľudského poznania. Na úrovni nižšej, na úrovni živočíšneho či organizmického poznania, jednoducho nemá zmysel o existencii reálneho či vonkajšieho sveta hovoriť. Živé organizmy nerozlišujú medzi tým, čo je mimo nich, a tým, čo je (v ich) vnútri, nerozlišujú medzi svojím subjektívnym svetom a svetom, ktorý jestvuje za hranicou tohto subjektívneho sveta, nie sú ani organicky uspošobené na to, aby tieto svety rozlišovali a kládli do protikladu. Pojmy „vnútorného“ a „vonkajšieho“ nie sú ich pojmi, nie sú kategóriami ich poznania (pokiaľ má vôbec zmysel o ňom hovoriť), ale spôsobom nášho, ľudského opisovania javov, okrem iného aj javov a procesov organickej evolúcie. Základom a východiskom tohto opisovania, ľudského poznania vôbec, je vedomá reflexia svojej vlastnej existencie, uvedomenie si odlišnosti medzi sebou a svetom, medzi vonkajším, reálnym svetom a svetom svojej vlastnej vnútornej rekonštrukcie tohto sveta, svetom subjektívnej skúsenosti. Protiklad vonkajšieho, reálneho sveta a sveta vnútornej, subjektívnej skúsenosti však nie je predmetom vedeckého skúmania, ale filozofickej reflexie.

Ako sa ukazuje, evolučná teória poznania nerieši Kantov problém apriórnych základov poznania, ale skôr používa to isté slovo na označenie a riešenie iného problému. Podobne ani problém Kantovho transcendentálneho idealizmu evolučná teória poznania neprekonáva vedeckou tézou o hypotetickom realizme, ale skôr nahrádza jednu filozofickú koncepciu inou. Napriek týmto výhradám sú mnohé myšlienky evolučnej teórie poznania podnetné a zaslúžia si hlbšiu pozornosť a primerané rozpracovanie.

LITERATÚRA

- [1] FILKORN, V.: Popperov dedukcionizmus. In: *Filozofia* 1977, č. 2.
- [2] FILKORN, V.: Kritika Popperovho dedukcionizmu. In: *Filozofia* 1977, č. 3.
- [3] KANT, I.: *Prolegomena*. In: *Antológia z diel filozofov*. Zv. 6. Bratislava 1970.
- [4] KANT, I.: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava, Pravda 1979.
- [5] OTT, J. A. – WAGNER, G. P. – WUKETITS, F. M. (vyd.): *Evolution, Ordnung und Erkenntnis*. Berlin, Paul Parey 1985.
- [6] PLOTKIN, H. C. (vyd.): *Learning, Development, and Culture*. New York, John Wiley 1982.
- [7] POPPER, K. R.: *Objective Knowledge*. London, Oxford University Press 1974.
- [8] VICENÍK, J.: *Spory o charakter metodológie vied*. Bratislava, Pravda 1988.
- [9] WUKETITS, F. M.: *Evolutionary Epistemology and Its Implication for Humankind*. New York, State University of New York Press 1990.

PhDr. Dušan Gálik, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR